

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ВНЗ В УКРАЇНІ І ЗА КОРДОНОМ

В останні двадцять років однією з головних тенденцій розвитку освіти в світі є підвищення її якості. Не викликає сумнівів, що XXI століття буде століттям знань, століттям інформації, століттям стрімкого розвитку нових технологій. Зі всією очевидністю це вимагає розширення масштабів і зростання рівня освіти, поліпшення якості підготовки фахівців, а головне - розвитку самої людини, її творчих здібностей. Відповідно до запитів часу відбуваються кардинальні реформуючі процеси у системі освіти.

Успішність навчання студентів у вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ) багато в чому визначається реальними умовами їх життєдіяльності, характером виникаючих в процесі навчання проблем і можливостями їх вирішення адміністрацією, викладачами, а також психологічних і соціальних служб.

Зараз набирає силу процес створення психологічних служб в вищих навчальних закладах, спрямованих на забезпечення умов для повноцінного і гармонійного індивідуального розвитку студентів, сприяння збереженню і укріпленню їхнього здоров'я, підвищення адаптивних можливостей [1].

На нарадах проректорів ВНЗ, в доповідях викладачів на конференціях, в пресі все частіше стали говорити про необхідність створення у ВНЗ соціальних та психологічних служб. Дійсно, необхідність всебічного розвитку багатопрофільної психологічної допомоги студентам в період професійного становлення стала особливо актуальною в умовах реалізації ідей гуманізації освіти.

Метою статті є аналіз сучасного стану психологічної служби у вищих учбових закладах України. Розглянемо приклади вже створених і успішно діючих психологічних служб у ВНЗ України, досвід організації психологічних

та соціальних служб в країнах СНД, зокрема, в Росії. Намітимо перспективи розвитку і вдосконалення психологічної служби ВНЗ.

Психологічна служба в структурі освіти визначається як «складова частина державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України і діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості» [2].

Історія становлення психологічної служби ВНЗ почалася в радянський період, вперше така служба була створена в 1977 році на базі Казанського державного університету (КДУ) при кафедрі педагогіки і психології під керівництвом Н.М.Пейсахова. Її мета і завдання зводилися до формування і розвитку у студентів потреби і навиків самоврядування і самоконтролю в учбовій діяльності на всіх психологічних рівнях: 1) *відносин* (міжособистісні стосунки між викладачем і студентом і між студентами в спільній діяльності); 2) *поведінки* (індивідуальна і колективна поведінка всіх учасників учбового процесу); 3) *діяльності* (власне учбова діяльність і її психологічна проблематика); 4) *психічних станів* (кожного з учасників учбового процесу). Ці рівні визначали конкретний зміст і форми роботи психологічної служби на той період в КДУ [3].

Це був перший крок тривалого процесу становлення психологічних служб, в якому далі, після розпаду СРСР, кожна новоутворена країна йшла своїм шляхом.

Сприятливим чинником для створення і розвитку психологічної служби ВНЗ стало узагальнення досвіду в області організації і функціонування психологічної служби в системі освіти, наукове обґрунтування її практичної організації (К.А.Абульханова-Славська, М.Р.Бітянова, Л.Ф.Бурлачук, Ю.З.Гільбух, К.М.Гуревич, І.В.Дубровіна, Ю.М.Забродин, Е.А.Клімов, К.К.Обозов, Р.В.Овчарова, В.Г.Панок, А.М.Прихожан Н.І.Рейнвальд та ін.).

Поступово в змісті освітньої діяльності з'являлися і досліджувалися нові компоненти: психолого-педагогічний супровід (М.Р.Бітянова, Н.Г.Обухова, Ю.В.Слюсарев та ін.), психологічна підтримка (А.Г.Асмолов,

Е.В.Бондаревська, І.А.Волошина, Л.Я.Газман, І.В.Дубровіна, А.Г.Лідерс, А.С.Ткаченко і ін.), допомога, захист, сприяння розвитку особистості, її становленню і самореалізації.

У наукових публікаціях К.А.Альбуханової-Славської, Д.Б.Богоявленської, М.Д.Дворяшиної, Б.Б.Коссова, А.І.Крупнова та ін. ці компоненти починають розглядатися стосовно освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Доводиться, що професійне становлення студентів буде ефективнішим і конструктивнішим, якщо в рамках діяльності психологічної служби ВНЗ реалізовуватимуться програми психологічного супроводу, підтримки, сприяння їх розвитку.

Психологічна служба школи існує достатньо давно і зараз вже є великий досвід допомоги психологів учням. Що ж до служби у ВНЗ, то в них процес її становлення затягнувся і стикається з великою кількістю проблем. У публікаціях, присвячених цій проблематиці, нерідко можна зустріти зазначення проблеми дублювання службою ВНЗ шкільної психологічної служби. Але у учасників навчально-виховного процесу шкіл і ВНЗ є істотні відмінності. Ясно, що проблеми, які виникають у студентів відрізняються від проблем школярів стосовно навчання, наукової і суспільної діяльності, побутового і особистого характеру. До того ж, студенти свідоміше і відповідальніше ставляться до процесу навчання, відрізняються більшою самостійністю, у них більш виражене прагнення до саморозвитку і самовдосконалення, а, значить, яскравіше виявляється потреба дізнатися, порадитися, отримати інформацію від фахівця-психолога. Іншим повинно бути і відношення психологів служби до студентів. Якщо в школі стосунки між психологом і школярем, в основному, складаються за схемою «старший – молодший», «вчитель – учень», то у ВНЗ – відносини «психолог – студент» повинні бути партнерськими.

Психологічна служба ВНЗ – інтегральне явище, яке повинне об'єднувати в собі основні структурні одиниці: психологічну діагностику (індивідуальну і групову), консультування, психологічну профілактику, пропаганду психологічних знань, соціально-психологічну адаптацію студентів в учбово-

професійній діяльності, підвищення рівня їх психологічної культури, тренінгові заняття. Було б добре, щоб у ній були такі компоненти, як проведення тематичних бесід, вечорів, диспутів (наприклад, про наркоманію, тютюнокуріння та ін.), проведення "круглих столів" і конференцій з випускниками даного ВНЗ, зустрічей зі студентами та фахівцями психологічних служб інших ВНЗ, реалізації різноманітних проектів. Що стосується роботи з викладачами, то тут можливе проведення різних комунікативних тренінгів ефективної взаємодії із студентами, всілякі семінари. У деяких вузах практикується робота з батьками (індивідуальні консультації з проблем дітей, розбір складних ситуацій).

Основними в діяльності психологічної служби ВНЗ (далі – ПСВ) є завдання психологічної підтримки і супроводу студентів в професійному розвитку.

Технологія психологічного супроводу студентів в професійній освіті добре представлена Э.Ф.Зеєром [4]. Він співвідносить рішення задач психологічного супроводу з етапами професійного навчання: адаптацією, інтенсифікацією та ідентифікацією. На етапі *адаптації* (перший курс) - завдання ПСВ полягає в наданні допомоги студентові в адаптації до нових умов життєдіяльності. Тому в технологічну програму цієї роботи входять: 1) діагностика готовності до навчально-пізнавальної діяльності, мотивів навчання, ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних установок; 2) допомога в розвитку учбових умінь і регуляції своєї життєдіяльності; 3) психологічна підтримка першокурсників в подоланні труднощів самостійного життя і вибудовуванні комфортних взаємин з однокурсниками і педагогами; 4) консультування першокурсників, що розчарувалися у вибраній спеціальності; 5) корекція професійного самовизначення при компромісному виборі професії.

На відносно благополучному етапі *інтенсифікації* (другий і третій курси) функції ПСВ зводяться до діагностики особистісного і інтелектуального розвитку, наданню допомоги в рішенні проблем, що виникають у взаєминах з однолітками і педагогами, а також в суто особистих відносинах. Відповідно тут

необхідні технології розвиваючої діагностики, психологічного консультування, корекції особистісного і інтелектуального профілів. На етапі *ідентифікації* (четвертий і п'ятий курси) завдання ПСВ полягають «у фінішній діагностиці професійних здібностей, допомозі в знаходженні професійного поля реалізації себе, підтримці в знаходженні сенсу майбутньої життєдіяльності. Головне — допомогти випускникам професійно самовизначитися і знайти місце роботи». [4, 27; 5].

Особливо нагальною постає проблема створення психологічних служб в технічних ВНЗ, особливо в тих, які не мають кафедр психології. Проте у студентів даних закладів такі ж самі проблеми, як і у студентів гуманітарного профілю. Більше того, можливо, саме в технічних вузах психологічна служба найпотрібніша, оскільки якщо студент-гуманітарій в умовах її відсутності може звернутися по консультацію до психолога - викладача, то студенти технічних ВНЗ цього позбавлені.

Системна, цілеспрямована робота фахівців психологічної служби технічного ВНЗ дозволить знизити гостроту студентських проблем. Тренінгові заняття на адаптацію до групи, до навчального закладу, індивідуальні і групові консультації, психологічна профілактика повинні проводитися для студентів всіх спеціальностей, у тому числі і технічних. Психологи можуть консультувати студентів з питань самоорганізації і планування часу, психологічної готовності до сесії і поведінки на іспиті, навчати прийомам релаксації та саморегуляції, допомагати справитися з емоційними труднощами в період адаптації, вирішити проблеми міжособистісних відносин і спілкування в студентських групах. Більш того, психологічна служба може багато в чому допомогти й викладачам технічного профілю (семінари, тренінги, тощо).

Дійсно, зараз іде процес становлення ПСВ, але у нас в країні вже є приклади створених і успішно діючих таких служб.

Так, соціально-психологічна служба Дніпропетровського національного університету була створена в 1992 р. на базі Центру гуманітарних проблем

освіти, а з 2007 р. вона була передана на факультет психології ДНУ. Основною метою діяльності соціально-психологічної служби даного ВНЗ є виконання завдань, пов'язаних з психологічним забезпеченням навчально-виховного процесу, сприяння особистісному зростанню та професійному становленню студентів і співробітників університету. Крім основних видів діяльності (індивідуальне консультування; індивідуальна і групова психологічна діагностика), проводиться ще групова робота особистісної і соціально-психологічної спрямованості (командоутворення, формування навичок партнерського спілкування, впевненості у собі, ефективного розподілу часу (time-менеджмент тощо). Пріоритетними напрямками діяльності служби являються: соціально-психологічна адаптація студентів до навчання у ВНЗ; професійне самовизначення студентської молоді; здоровий спосіб життя; психологічна культура особистості [6].

В Луганському національному педагогічному університеті імені Т.Шевченка психологічну службу було створено при Центрі інноваційних технологій в 2003 році. Її метою являється надання додаткових психологічних послуг студентам, викладачам університету та інших навчальних закладів, працівникам підприємств, фірм, установ, населенню. Основними видами діяльності служби являються: психологічна діагностика (в тому числі й профорієнтаційна, яка проводиться для абітурієнтів та випускників шкіл протягом усього навчального року), корекція, психологічне консультування, а також психологічні тренінги: «Арт-терапія», „Ораторське мистецтво”, „НЛП: психотехнологія успіху”, „Символдрама”, „Майстер комунікації”, „Еріксонівський гіпноз”, „Початковий курс йоги з елементами самосугестії”, „Тренінг по оволодінню техніками роботи з емоційними травмами”, „Тілесний арт-тренінг” тощо. Однією з ефективних форм роботи цієї служби в університеті є проведення „Тижнів Психологічної служби”. Протягом тижня для студентів певного факультету психологічна служба проводить різні психологічні заходи. Залежно від запиту студенти та куратори студентських

груп можуть прийняти участь у психологічних тренінгах, психологічній діагностиці, отримати індивідуальні та групові психологічні консультації [7].

Основною метою діяльності психологічної служби Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди є підвищення ефективності навчально-виховного процесу засобами практичної психології і соціальної педагогіки та, одночасно, захист психічного здоров'я всіх його учасників - студентів, викладачів та співробітників. Головними напрямками діяльності психологічної служби ХНПУ є надання психолого-педагогічної і соціальної допомоги студентам, які перебувають у кризовій життєвій ситуації, з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності в університеті, здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, формування позитивної життєвої перспективи (своєчасне попередження відхилень у міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі, попередження наркоманії, алкоголізму, аморального способу життя). Студентам, викладачам і співробітникам університету пропонуються тренінги: "Тренінг ефективного спілкування", "Тренінг адаптації та згуртування колективу", "Тренінг вирішення конфліктів", "Здоровий спосіб життя", "Самопізнання", "Толерантність", "Комунікативні уміння та навички". З метою виявлення здібностей до обраної професії, для поліпшення адаптації до умов навчання в університеті, для студентів перших курсів організуються тренінги, майстер-класи, презентаційні заходи [8].

Доброю тенденцією являється також створення психологічних служб в ВНЗ негуманітарної спрямованості.

У Вінницькому державному технічному університеті (ВДТУ) з 1988 року працює Служба психологічної підтримки, яка почала свою роботу одразу як було створено Центр культурології і виховання студентів ВДТУ. Але нині вже розроблено концепцію психологічної служби даного університету. Служба психологічної підтримки практикує індивідуальне психологічне

консультування студентів і співробітників ВДТУ. Виходячи з конкретних умов роботи у технічному ВНЗ, практикуються заняття у вигляді тренінг-семінарів, працює лекторій з актуальних проблем сучасної психології, здійснюються соціально-психологічні дослідження. Працює Школа практичної психології для кураторів академічних груп університету. Вона допомагає вирішувати психологічні проблеми, які виникають насамперед у молодих кураторів чи кураторів, що працюють з першокурсниками [9].

Організація психологічної служби Київського національного економічного університету була ініційована майже дев'ять років тому викладачами-психологами, які у педагогічній діяльності стикалися із запитами студентів на психологічну допомогу. Робота служби полягає в індивідуальному консультуванні студентів, викладачів та співробітників університету; проведенні різноманітних тренінгів (соціально-психологічного, емоційної саморегуляції, розв'язання конфліктів тощо); опитуванні студентів з метою визначення найактуальніших проблем їх життєдіяльності; проведенні науково-практичних досліджень (індивідуальні стилі навчання; проблема адаптації до навчання у ВНЗ), висвітленні проблем та наданні рекомендацій практичного психолога на шпальтах газети "Економіст"[10].

Дуже цікавим являється досвід організації психологічних та соціальних служб в країнах СНД, зокрема, в Росії. Там ПСВ існують давно і відрізняються різноманітністю змісту, задач, структурних елементів.

В моделі психологічної служби Томського державного університету основний акцент психологічного супроводу ставиться на формування адаптивності студентів, яка починається задовго до того, як потенційний студент буде зарахований на один з факультетів університету, тобто здійснюється велика робота профорієнтації, яка проводиться в тісній взаємодії з факультетом підготовки до ВНЗ, приймальною комісією. Однією з форм роботи є співпраця зі школами (виїзdnі зустрічі, співпраця з адміністрацією,

психологічними службами шкіл, проведення профтестування), що забезпечує спадкоємність, безперервність психологічного супроводу професійно-особистісного становлення. Ще одним пріоритетним напрямом діяльності психологічної служби ТДУ є сприяння розвитку соціально-психологічної компетентності кураторів, підвищення їх кваліфікації[11].

Серед перспективних напрямів наукової діяльності психологічної служби Московського Гуманітарного педагогічного інституту - дослідження проблем професійно-психологічного відбору в педагогічних ВНЗ; формування адаптаційної готовності до професійної діяльності у студентів педагогічних ВНЗ. Психологічна служба інституту є експериментальною базою для розробки і апробації концепції психологічного супроводу діяльності практико-орієнтованого педагогічного ВНЗ в руслі наукової авторської школи кафедри психології «Професійна майстерність і успішність фахівця педагогічного профілю» [12].

У Московському державному гуманітарному університеті ім. М.А.Шолохова психологічна служба створена не лише для студентів денного відділення, але і для заочного [13].

Психологічні служби в ВНЗ Республіки Татарстан спрямовані, в основному, на зниження факторів ризику наркотизації студентів за рахунок покращення їх психологічного здоров'я. Головними завданнями цієї служби є: навчання психологів, кураторів студентських груп, студентського активу навикам організації і проведення роботи з профілактики і зниження ризику наркотизації студентів [14].

У психологічній службі Академії управління «Тісбі» цікавий досвід роботи зі студентами по формуванню відповідного рівня соціально-психологічної компетентності, який повинні мати студенти до закінчення учбового закладу. Для формування цього рівня в рамках психологічної служби для студентів реалізується проект "Наставництво", а також створюється певне середовище для взаємодії з викладачами і батьками. У завдання проекту "Наставництво" входить навчання студентів-наставників, які могли б

проводити психологічну роботу на "горизонтальному рівні", уникнувши віковий бар'єр, створення "груп підтримки" для проведення адаптаційних тренінгів і, згодом, здійснення кураторського супроводу своїх груп. Причому, розподіл наставників по робочих групах здійснюється на основі діагностики особистісних якостей і, якщо треба, корекції проблемних зон. Для викладачів працює школа психологічної майстерності (тренінги ефективної взаємодії із студентами, проведення загальних заходів з групою, тренінг ефективних комунікацій, семінари з основ психологічних особливостей студентів, інноваційні методи навчання) і балінтовські групи (розбір тяжких ситуацій). А для роботи з батьками створена батьківська академія, де проводяться індивідуальні консультації з проблем дітей, розбір тяжких ситуацій [15].

Мета психологічної служби Сибірської академії фінансів і банківської справи (САФБС) – допомогти студентові усвідомити себе як суб'єкта власного життя, його творця, а також якнайповніше реалізувати свої можливості у всіх сферах життя, зокрема, і в професійній діяльності. У зв'язку з поставленою метою вирішуються завдання розвитку мотивації до професійної діяльності, самовдосконалення і самоактуалізації, формування навиків саморегуляції, комунікативної компетентності та ін. У структурі психологічної служби САФБС працюють педагоги-психологи, які пройшли підготовку в галузі практичної психології і психологічного консультування [16].

У Невинномисському інституті економіки і права діяльність психологічної служби спрямована на забезпечення психологічної захищеності студентів, підтримку і зміцнення їх психічного здоров'я, створення сприятливих соціально-психологічних і психолого-педагогічних умов учбової діяльності. Працює Служба в режимі супроводу учбово-виховного процесу ВНЗ. Основні напрями діяльності: психологічна діагностика, психопрофілактика, індивідуальне консультування, а так само психологічна корекція порушень спілкування у студентів, несприятливих форм емоційного реагування і стереотипів поведінки, конфліктних взаємин; проводяться також психологічні тренінги по зняттю стану тривожності, нервово-психічної напруженості,

відпрацьовування нових прийомів і способів поведінки, подоланню неадекватних форм поведінки, розвитку навиків ефективного спілкування і іншим напрямом по запитах. Психологом цієї служби за допомогою психологічного тестування і співбесіди під час вступу до вузу складається цілісний психологічний образ студентів ВНЗ, виходячи з якого, надалі розробляється програма психологічної допомоги [17].

Специфіка роботи соціально-психологічної служби Казанського інституту економіки, управління і права полягає в тому, що в її структурі окрім психологічної складової є ще і волонтерська. Волонтери беруть активну участь в суспільному житті міста, самостійно організують волонтерські акції, взаємодіють з молодіжними, профілактичними і суспільними центрами по проведенню різних заходів [18].

Перелік ВНЗ, де вже організована і діє психологічна служба дуже великий. Є університети та інститути, в яких служба лише починає працювати, є такі, які працюють над створенням її проекту, а є й такі, в яких тільки виникає думка про це. Але те, що психологічна служба в ВНЗ потрібна, вже доведено досвідом роботи психологів. Тому ректорам ВНЗ, де психологічні служби ще не організовані, треба сприяти створенню таких служб, введенню ставок психологів з забезпеченням належних умов для їх роботи.

Для того, щоб психологічні служби в ВНЗ створювались і запрацювали належним чином, треба провести велику роботу по узагальненню і аналізу наявного досвіду роботи психологічних служб вітчизняних і зарубіжних ВНЗ, по створенню правової бази психологічної служби ВНЗ України; було б добре розробити програми спеціальних курсів, методичних семінарів, науково-практичних конференцій для психологів-фахівців психологічних служб ВНЗ, створити банк адаптованих (групових і індивідуальних) комп'ютерних програм діагностики і розвитку особистості і підготовки фахівця у ВНЗ; психодіагностичних засобів вивчення і контролю розвитку психічних станів та професійно важливих особистісних властивостей студентів; розробити системи

психогігієнічного і соціально-психологічного консультування абітурієнтів, студентів, науково-педагогічних і керівних кадрів ВНЗ; оснащення психокорекційними технологіями; науково-методичну і інформаційну підтримку психологів ВНЗ та багато іншого.

Цілеспрямована і продуктивна робота психологічної служби буде сприяти підвищенню ефективності навчально-методичної і виховної роботи ВНЗ, повноцінному особистісному і інтелектуальному розвитку студентів на всіх етапах навчання, формуванню у студентів здібностей до саморозвитку і самовиховання, формування соціально-активної особистості.